няти й актуалізувати смислові й емоційні глибини слова, підпорядковувати слово змістовій та естетичній цілості твору читач помічає, поступово осягає специфіку цих прийомів й оцінює як одну з можливих форм словесної реалізації мовної особистості, підносячись до розуміння специфіки художнього дискурсу в цілому та до його сприймання.

Тексти: Стельмах М. *Чотири броди*. – Х.: Фоліо, 2008 (ЧБ); покликання на інші твори – *Кров людська – не водиця* (КЛ); *Велика рідня* (ВР); *Хліб і сіль* (ХС) – за виданням: Стельмах М. *Твори*: в шести томах. – К.: Дніпро, 1972. При цитуванні ЧБ вказівку на цей текст та сторінку здебільшого опущено, водночас наведено всі покликання на інші твори.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2001.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. В 7 томах. / Голова редколегії О. С. Мельничук. – К., 1982–2012. – Т. 1–6.

СГ – Словар української мови. Зредагував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.

СУМ – Словник української мови. – К., 1970–1980. – Т. 1–11.

Надія Сологуб

М. СТЕЛЬМАХ — «СІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО СЛОВА»

Творчість багатьох прозаїків починається з поезій. Так починав і видатний український письменник Михайло Стельмах. Його перші вірші написані в кінці 30-х років ХХ ст. У 1941 р., ще до війни, побачила світ перша збірка його поезій «Добрий ранок». «З природи чулий і закоханий у світ», — так сказав про Михайла Стельмаха Євген Гуцало. Справді, закоханість у рідну землю, в селянську працю, в українську ниву, засіяну чи вже колосисту, в людину-хлібороба — пронизує перші твори письменника: *Сонце нанизує дні/ На жита, на червону пшеницю/*

І на юність мою; *..тому ... і став я сіячем*, бо *Висіяне проросте для грядущого.* Земля для нього — це *казкова жар-птиця*, яка дає найсвятіше для людини, для селянина — *хліб*. Образ хліба у його поезіях, а потім і в прозових творах виростає до історично-соціальної метафори. Хліб — це не лише художній концепт. Це концепт, насамперед, селянського життя і долі України взагалі. Такі асоціації навіюють поезії Михайла Стельмаха. Лексика цих творів переважно хліборобська, або ж називає реалії української природи. І не просто називає, а створює зорові, смакові, звукові її відчуття:

Полотна біліють на жовтім лататті,
Лужки процвітають та скрип деркача,
І землі пахучі, на смак гіркуваті,
Виманюють сонцем в поля орача.

Низка поезій — про коріння роду, зокрема, про поліщуків, їхні давні професії, про край, *..де живуть майстри хороші, чесні,/ вуглярі, і теслі, й дьогтярі*. Назви професій стали заголовками поезій («Вугляр», «Римар», «Тесля» (*Бере теслицю гостру тесля,/ Іде в катрагу запашну*), «Дьогтярі», «Садівник» (*Щоб навкруг усе росло, бджола дзвеніла,/ й червоніли яблука в листві*). Поезії такого плану активізують лексику давніх професій, наприклад, у поезії «Римар» — це: *сириця*, *шкурлата*, *смола*, *шило*, *дратва*, *щетина*, *шлея*, *наколені дірки*, *ремінь м'ятий*, *віск позублений.* Деякі слова мають діалектне забарвлення: *регеля* ‘рибальська снасть’, *майор* ‘купа дров, прикрита землею’, *бугани* ‘болотне зілля’ тощо.

Лексика ранніх поетичних творів Михайла Стельмаха засвідчує його «зануреність» в українське народне слово, у його вияви у просторі і часі.

І ось в цю гармонію світу вривається жах війни: *Минулося. Не сонце постукало в вікна —/ Війна, і пожари, і стогін, і плач*; *Надривно тужить соснами Полісся;/ І небо палає, і сохне земля*; *Стежки з України*; *шляхи з України!/ Куди ви ідете, куди ви*?

Поезії початку війни сповнені глибокого драматизму. М. Стельмах виявив талант «працювати» зі словом, поєднати лексичні і синтаксичні можливості мови, щоб створити щемливі контрасти мирного життя і — війни:

Такі жита, що не дістать рукою,
Така блакить, що в серці не вмістить,
І раптом поле стало полем бою…

Лексику поезій Михайла Стельмаха наповнюють назви реалій воєнного часу: *автомат*, *атака*, *батарея*, *бійці*, *бліндаж*, *бронетранспортер*, *війна*, *гвинтівка*, *граната*, *землянка*, *кулемет*, *кулі*, *лафет*, *міна*, *полки*, *похід*, *сапер*, *танк*, *фашисти*, *шпиталь* тощо. Нерідко така лексика з'являється в заголовках: «Пілот», «Партизан», «Танкіст», «Зв'язківець», «Звитяжець», «Сапер» (з присвятою «Світлій пам'яті моїх братів — воїнів Петра і Павла Стельмахів»), «Шляхами війни». «Солдатські будні» — так можна назвати більшість поезій воєнної пори. Це своєрідний щоденник автора про конкретні події: *повзу з автоматом по рідній ярузі*; *Минаєм фронт в холодну ніч/ У крижаній воді по пояс*; *Мов журавель, на костурах/ Уперше вийшов із палати*.

Проте і лексика мирного селянського життя не зникла з поезій цього часу. Навпаки, ще зриміше постають в рядках-спогадах рідні реалії, рідне село, де *надвечір'я пахтить*, *наче соти*; де *на ромашці настоялось літо*; де *разки намиста вигинає вишня*; де *кавуни гойдаються на плоті,/ мов дітвора в рябих/ смугастих сорочках*; де *ячмінь красується у полі*. Така глибоко поетична лексика виступає контрастом назвам реалій війни, впливає на експресивність сприйняття:

Червоні вулики з подвір'я
Пливуть гречками у блакить,
Медами пахне у долині,
Вівсом подзвонює з гори —
Це все давно-давним пропало
На вкритій попелом землі.

І ми, як соняшник до неба,/ Крізь фронт тягнулися до тебе, — звертається поет до Батьківщини, до України. Його душа рветься туди, де *ниви виглядають косаря*; де *весела Здвижріка... кличе його поле орати*, *Аж поки лан, окрилений дощами,/ Не задзвенить сріблóм стемнілих скиб!/ Аж поки не покотиться світами/ Пахуче сонце, наче добрий хліб!* («Дума про плугатаря»).

Інколи поезії активізують термінологічну лексику певної професії, як, наприклад, у вірші «На пасіці», в якому вжито слова: *рій*, *вощина*, *вулик*, *сітка*, *трутнівка*, *дублянка* тощо.

І от рідна земля, яка *кликала-звала… поле орати*, дочекалась своїх синів. Правда, далеко не всіх. Ще не зажили рани землі і рани серця. Ще все нагадує про втрати і жахи війни, але земля кличе хлібороба. Саме такий настрій повоєнної поезії Михайла Стельмаха:

Шумують дороги, неначе вино,
Під сонцем додому приходять герої,
Виорює плуг поржавілі набої,
І солодко в землю лягає зерно.

До тропеїстики Михайла Стельмаха-поета, приклади якої ми вже наводили, можна додати ще такі яскраві зразки: *..райдуга спускає/ кінці коромисла в ставок*; *Блискавиця, неначе «катюша»,/ переорює небо навпіл*; *І накрапають туго жолудями/ Склепіння різьблені, живі* (про дуби). У поезії М. Стельмаха є і *обруси гречок*, і *рожеві гречки*, і *вуса ячменю*, і вуста, що *пахнуть стиглим виноградом*.

Хвилюють в поезіях Михайла Стельмаха поетичні рядки про матір, про кохану, але хліборобські назви, асоціації виходять на перший план, бо поет навіть чує, *як проростає жито,/ Як материнством снить пора зажнив'я*.

Підґрунтям і помітним компонентом мовотворчості Стельмаха-поета є фольклор, його образи, ремінісценції, алюзії, пор.: ***Сніги забіліли*** і ***гнеться калина*** — *лежить партизанка в широкій долині*; *Може й мати моя, як та* ***чайка-небога****,/ У неволі ридає за сином своїм*; *промчались* ***коні вороні/ І не спинились на мостах***. Натрапляємо на традиційні фольклоризми на зразок: *хрещатий барвінок*, *рута-м'ята*, *хліб і сіль*, казкові *гуси-лебеді*. Інколи поет стилізує фольклор, пор.: *Добрий вечір, зелен-гаю,/ Будь як батько-мати,/ Пошли сили в руки білі/ Ворога здолати*.

Не можна не помітити «присутності» Тараса Шевченка у мові поезії Михайла Стельмаха. Найчастіше це алюзії з його творів, пор.: *Не спалося, а ніч, як море,/ А ніч в полоні ворогів*; *В крові із мертвими лежав,/ Карався, мучився, вмирав,/ А вірив:*

стрінуся з тобою; *Садок вишневий коло хати, —/ Шепочеш тихо — й знов ідеш в бої*. Згадки про Гонту, Залізняка — теж, гадаємо, — вплив поезії Т. Шевченка.

Поетична творчість Михайла Стельмаха цікава і цінна тим, що в ній гартувалося і шліфувалося художнє слово майбутнього видатного прозаїка. Саме в ній намітилися домінанти його індивідуального стилю, його мовні знахідки, які розквітли пишним цвітом у прозі.

У поетичній творчості Михайла Стельмаха є також вірші для дітей. Це предмет окремого дослідження, але побіжно зауважимо, що лексика цих віршів значно поповнить словниковий запас малюків назвами сільських реалій: *віз*, *вітряк*, *борона*, *стіжок*, *кадуб*, *комора*, *обора*, *хата*; *баклажани*, *баштан*, *дині*, *кавуни*, *хлібина*; *баран*, *бусол*, *ведмідь*, *гусак*, *дятел*, *журавка*, *квочки*, *півень*, *рак*, *цап*, *черепаха*; *віяти*, *молотити*, *сіяти*, *косити* і т. ін. Багато слів, з погляду на вікові та психологічні особливості дітей, вжито в демінутивній формі: *баранець*, *бобренятко*, *бурундучата*, *зайчик*, *їжачок*, *ланок*, *огородець*, *плужок*, *телятко*, *ясельця*.

В одній із своїх поезій Михайло Стельмах сказав: *Боюсь людей, що проживуть, як гості, все життя*.

Ні, він не був гостем на землі. За походженням селянин, він і в художній творчості орав, сіяв і жав.

Світлана Бибик

«ОКУТАНА ВИШНЯКАМИ ХАТА» (МОВНИЙ ОБРАЗ *ХАТИ* У ПРОЗІ М. СТЕЛЬМАХА)

У прозі Михайла Стельмаха, присвяченій темі села й долі людини на землі, мовний образ оселі один із центральних. Побутовизм *хата* (*хатина*, *хатинка*) — це не тільки назва місця перебігу подій, а й знак української етнокультури, міфологізованого повсякдення, опоетизований символ життєвості нації.